

(például speciális célú bankkártya), annál több jó példát találhatunk egyes vállalatok vagy vállalatcsoportok (például AmCham, Magyar Business Leaders Forum) adományozásra serkentő akcióira.

Kuti Éva kutatásának legfontosabb megállapításai szerint a vállalatok támogatóként alapvetően a hagyományos jótékonyági mintákat követik. A vállalati döntéshozók indítékai rendkívül szoros rokonságot mutatnak az egyéni adományozók motivációjával: a támogatási döntések főleg a szolidaritási elv szerint és érzelmi alapokon születnek. A helyi közösségbe való beágyazódás, a személyes kapcsolatrendszer érzékelhetően növeli az adományozási hajlandóságot.

A segítségben részesített nonprofit szervezetek kiválasztását még a viszonylag nagyméretű vállalatoknál is a vezetők személyes preferenciái, értékrendje határozza meg, amely számottevően nem különbözik az átlagembertől. A presztízs-növelés az adományozás indítékai között csak az utolsó előtti helyet foglalja el. „A konkrét célokkal való azonosulás, [...] a tevékenységnek a cég profiljához illő megválasztása csak elvéve fordult elő az adományozás indoklásában. A vállalatok csak ritkán mérlegelik objektív kritériumok szerint, a vállalati érdekek figyelembevételével a kérelmezők jó hírét és az ajánlott program minőségét.” (67. old.) Ebből következően az adományozás kiemelt területei az egészségügy (főként a beteg gyerekek) és a szociális szféra, ehhez képest háttérbe szorul az oktatás, a környezetvédelem. A sport főleg a szponzoráció kedvelt területe.

A közvélemény előítéletét, amely szerint az újonnan létrejövő magyar vállalkozói rétegnek „kisebb gondja is nagyobb a jótékonykodásnál”, nem igazolták a kutatási eredmények. Mint ahogy azt sem, hogy a multikat inkább jellemeznék a felelősségteljes támogatói magatartás. A magyar nagyvállalkozók adakozással kapcsolatos motivációs háttéréről szól Laki Mihály *Szociális érzékenység és közéleti szerep* című tanulmánya, amely bemutatja ennek a csoportnak önmagában is nagyon érdekes szociológiai háttérét és jellemzőit.

Mélyebb elemzést igényelne, miért

olyan ritka ma Magyarországon a koherens, a cégek üzleti céljaival összhangban álló, meghirdetett és viszonylag kiszámítható vállalati támogatási, illetve szponzorációs stratégia, miért nem jellemző e téren az üzleties gondolkodásmód. Meggyőződésem, hogy a nonprofit szektor jobban járna, ha a vállalatok tudatosabban, üzleti érdekeiket jobban követve viszonulnának hozzá.

Tapasztalataim szerint túlnyomórészt a cégek kommunikációs vagy marketingosztálya menedzseli az adományozást. A saját céges alapítványok létrehozása még nem túlságosan elterjedt, a kérelmeket elbíráló bizottságok már gyakoribbak, de a megkereső levél jellemzően egy-egy rendkívül frusztrált marketingesnél landol, akivel nehéz személyes kontaktust kialakítani. Ők, akikre a sors a kérelmek menedzselésének csapását mérte, többnyire rengeteg levelet és telefonhívást kapnak napról napra, már csak azért is, mert a cégek támogatási politikája, ha van egyáltalán, csekély számú kivételtől eltekintve nem publikus. A sok levél önmagában lesújtja és közömbössé teszi őket a kérelmek iránt, már ha eleve nem voltak ilyenek. Ráadásul ritka, hogy a felelősöknek ezen a feladaton kívül nincs más dolguk, ami általában könnyebben végrehajtható, mint a kérelmek szelektálása, döntésre előkészítése vagy éppen elutasítása. Azt tapasztaltam, hogy a „függetlenített” kérelmenedzselők között ugyanakkor nem egy, a téma és a szféra iránt igazán elkötelezett ember, miután kellő gyakorlatra tett szert, sokat segíthet a hozzá fordulóknak. Tudunk olyan vállalati tagságú társadalmi mozgalomról is, amely a mecenatúra elterjesztését tűzte zászlajára.

A szakmai közvéleményben általánosan elterjedt vélekedés, hogy a gesztusok javítják a cégek megítélését, presztízsét, dolgozóik közérzetét. A Szonda Ipsos 2003-as felmérése ezt nem támasztja alá. Az adatokból egyértelmű, hogy a felelős vállalati viselkedésről a társadalomban kialakult képzet elsősorban az alkalmazottakkal való bánásmód, illetve termékeik és szolgáltatásaik minősége alakítja – az etikus és szociálisan felelős viselkedés, a környezetvédelmi elkötelezettség

szintén fontos, de másodlagos tényezők. Mivel a vállalatok szociális, erkölcsi és környezetvédelmi tevékenységéről az emberek nagy hányada a médiából vagy a szóbeszédből értesül, nem lényegtelen a média képviselőinek véleménye sem, akik a társadalmi szempontból felelős magatartást úgy értékelik, „mint a vállalat népszerűségének növelésére tett cinikus kísérletet”. Bizalmatlanul kezelik a vállalatok jelentéseit társadalmi tevékenységükről. Nem tudják biztosan, megemlíthetik-e a szponzorokat, vállalati támogatókat a híradásokban, pedig a közvélemény az újságíróktól várna és kapja a tájékoztatást.

LAMBERGER GALINA

David E. Hoffman: Oligarchák

Ford. Feldmár Terézia, Király Zsuzsa, Holka László és Molnár Norbert. Századvég Kiadó, Budapest, 2005. 698 old., 4200 Ft

„Amikor 1994-ben újra Oroszország földjére léptem, azt mondtam: nálunk nincs demokrácia, itt oligarchia van. Akkor még ez a fogalom nem szerzett polgárjogot. Ma pedig mindenki oligarchiáról és oligarchákról beszél. Csakhogy a fogalom hamis jelentést kapott. Azokat nevezik ma oligarcháknak, akiket inkább fináncmágnásoknak kellene mondani, mert csak egy részét képezik az oligarchiának. A klasszikus állami értelemben az oligarchia a felső réteghez tartozók kis csoportjából áll, mely együtt kormányozza az országot. Ehhez tartozik a végrehajtó hatalom csúcsa, a törvényhozó hatalom csúcsa, az igazgatószolgálat csúcsa és a pénzügyi hatalom csúcsa. Valamennyien tökéletesen érzéketlenek a nép baja és szenvedése iránt. Azok az emberek, akik nálunk már Gorbacsov alatt, majd Jelcin idején hatalomra kerültek, egyáltalán nem az országgal és a néppel törődtek, csak meg akartak gazdagodni ebben a zavaros időben. Így került sor a nemzeti tulajdon tömeges kifosztására, az úgynevezett privatizálásra, amitől Nyugaton annyira fellelkesültek” – mondja egy 1998-ban ké-

szült, a *Hetekben* megjelent interjúban Alekszandr Szolzsenyicin. Keserűen szól az ország apokaliptikus állapotáról, nincs egy jó szava sem azokról, akiktől nem lehet elvitatni a történelmi tettet: felszámolták a szovjet kommunizmust.

A *Washington Post* rendszeres olvasói ismerik David E. Hoffmant, a hajdani tudósítót. A peresztrojka kezdetétől a 2000. évig tartó történetet drámaian bemutató könyvéből azt is megtudjuk, hogy az *oligarchia* szó mást jelent Oroszországban, mint másutt. Remekül szerkesztett, sok összefonódó epizódból álló tablójából talán sokkal többet megtudunk a keleti blokk volt szocialista országainak kapitalista (piac)gazdaságokká átalakulásáról is – éppen mert a struktúra összeomlásáról szól –, mint némely tranzitológiai kutatási jelentésből. Hoffman szociológusok, politológusok és közgazdászok érdeklődésére egyaránt számíthat, sőt a finom részletek bemutatása akár filmvásznonra kíváncsozhat. Bár maga a mű az új Oroszország formálódó elitjéről szól, a tapasztalt újságíró mesterműve feszes, mégis könnyed stílusban írja le a modellt és átalakulását. Azt a történelmi pillanatot – ez tizenöt év – kapja el, amikor a szovjet-országi birodalom gigantikus méretű, berozsdásodott gépezete recsegve-ropogva újra megindul, hol lassabban, hol meg felgyorsulva pörög, a kötések, eresztékek nagy robajjal törnek és zuhannak szanaszét – miközben a szereplők kétségbeesett erőfeszítéssel igyekeznek egyben tartani, megreparálni, és felgyorsítani a zakatolást, hogy maguk ki ne zuhanjanak, hogy úrrá legyenek a gépezeten, és erőfeszítésükből személy szerint is hasznot húzzanak. A korszakról több-kevesebb tapasztalattal rendelkező kelet-európaiként döbbenet érezhetjük, hogy ez a nagy történet a mi életünk része is, mert benne voltunk, megéltük mi is, hatott és máig hat ránk.

A könyv külsőre meglehetősen hatásos és hivalkodó: borítóján közhelyszerűen egy-egy fontos személyt ábrázoló matrjoskababa szimbolizálja az oligarchákat, akik természetesen Lenin hasából gurultak elő. A tervező a hatást fokozandó legalább hétféle betűtípust használt. A címlapon

ezenfelül bombasztikus jelzőkben dúskáló ajánló sorok hirdetik a könyvet. Vajon nem egy naiv, a szocializmust és a Szovjetuniót gyerekes kíváncsisággal szemlélő amerikai szemüvegén keresztül látjuk-e majd a szörnyeteg orosz-szovjet (poszt)kommunistákat, a Gonosz Birodalmának megtestesítőit?

Óriási tévedés. A munka lenyűgöző, roppant tudatosan kidolgozott elgondolás eredménye. Nem a szerző mindentudó okoskodása, hanem a tények feltárásának igényes, precíz és pontos folyamata rajzolódik ki előttünk. A módszere sem nem különleges, sem nem bonyolult, minden képzett kutató vagy újságíró tudja vagy legalábbis hallott róla, mert a mesterség alapszabályait kell csak tudni hozzá, de alkalmazásuk egy feladat megoldásában az igazi teljesítmény. Hoffman azt akarja, hogy ismerjük és értsük meg az új Oroszország gazdasági és politikai erejét formáló és mozgató érdekviszonyokat és játszmákat, hogy ismerjük ki magunkat az eseményeket alakító szereplők szándékaiban és motívumaiban. Kiválaszt hat férfit az elitből, akiket ő úttörőnek tart a modern orosz kapitalizmus megteremtésében, és akik mérésen vállalták tetteik következményeit. Fontos, hogy mind a gazdaság, illetve a gazdaság-irányítás (kormány) első vonalában – szó szerint – harcoló férfiak. Az ő profiljukat rajzolja meg: több menetben interjút készít velük, aztán megkérdez hozzájuk közel álló tanúkat is. Az interjúk sok-sok történetből állhattak, amelyek igen alkalmasak egy jó (őszinte, reális, hiteles) portréhoz. Szülők, testvérek, barátok, volt egyetemi társak vagy kollégák hitelesítették a (jellem)rajzokat. Sokszor a családi indítatás értelmezéséhez még a szülők, testvérek életpályájának kanyarjait is fel kellett deríteni.

A főszereplők „azonosítása” azonban messze nem elegendő. Természetes, hogy az események értelmezése, a helyes kontextus meghatározása nem sikerül értő segítség nélkül: a közreműködők listája oldalakat foglal el, sokan tették hozzá szakmai tudásukat a műhöz (a szerző kétszáz interjút készített). Az is kézenfekvő, hogy az egyes beszélgetések más-más

fontos szereplőre irányították a figyelmet. Óriási tér nyílik meg az olvasó előtt: benne a peresztrojka pártburokratái, később a posztsovjeter oportunisták, spekulánsok, európai és amerikai szakértők, üzletemberek – úgyszintén spekulánsok –, sőt magyar tudós reformközgazdászok. A főszereplőkkel együtt megfordulunk isten háta mögötti falvakban, társadalmi munkára kivezényelt tömegben, építőtáborban, ott vagyunk az épülő Moszkvában, a leningrádi és a moszkvai egyetemen, százalmas szegénységben és fényűző gazdagságban a Veréb- (korábbi nevén Lenin-) hegyen, megelevenednek az aktahegyekkel kilátástalanul birkózó, barátságatlan hivatalnokok és a márkás kölcsönöltönyben feszítő, fiatal orosz menedzserek. A politikai szándékok, a hatalmi játszmák alkotják a mű eleven társadalmi hátterét és egyszersmind a szereplők döntéseinek életbe vágó következményeit.

A gondos, beleérző szerkesztés alapkövetelménye, hogy az olvasó semmiképp se vesszen el a műben: sok mindent meg kell magyarázni – hisz egy sereg fogalom csak a szovjet rendszerben volt magától értetődő, aki akkor még tudta, az is már rég elfelejtette őket. Egy amerikai példál nem is értheti a központi tervezési és elosztási rendszert, a készpénzhasználati szabályokat és azt, hogy miért kellett mindenhez engedély, hogy a hatósági vagy elnöki engedélyek hogyan helyettesítették a törvényt, vagy hogyan alapíthattak egy központi utasítás birtokában vállalkozást, szövetkezetet vagy bankot a szovjet vállalkozók. A szerző rövid, lényegláttató leírásokat ad az akkori, nem piaci intézményekről.

Az előszó kijelöli a sarokpontokat, a főbb állítások már itt megfogalmazódnak – kicsit úgy, ahogy a hosszú feltáró (vállalati eset)tanulmányok, elemzések esszenciáját a menedzserek számára össze szokták foglalni. Egyebek közt leszögezi: „a játékosok olyan világban mozogtak, melyből teljességgel hiányoztak az érett nyugati társadalmak jogi és morális korlátai. Ezekben az években Oroszország nem működött jogállamként.” (13. old.) Ez a kulcsfontosságú mondat vezet el hiányérzetünk megfogalmazásához: hi-

ányoztak a piac intézményei is az elitet segítő piacpárti ideológiával egyetemben. Ezt támasztja alá Gereben Ágnes kremlinológus-politológusnak a magyar kiadáshoz írt utószava, amely továbbgombolyítja a szálakat, és megpróbál rávilágítani a következő, a putyini korszak új elitjének szándékaira és játszmáira.

Az elitrekrutáció törvényszerűségeinek elméletei segíthették volna Hoffmann is, ő azonban megmaradt a tényekről, eseményekről és színhelyekről adott történeti tudósítás szintjén. Lengyel Györgynek a gazdasági elittekről írt műveiből tudjuk, hogy a gazdasági szférában a privilegizált csoportok a politikai hatalom csúcán levőkkel kerülnek interakcióba, adott esetben konfliktusba. Az egyes erőforrások feletti kontroll intézményei és azok legitimitása foszlik semmivé, ha az ideológiai védelem megrendül. Hoffmann műve szinte tanmeseként illusztrálja ezeket a téziseket. Ráadásul tudjuk, hogy az oroszországi kapitalizmus intézményeinek ideológiai védelme ki sem épült – vegyük észre Szolzsenyicin bevezetőben idézett sorokban az elutasító távolságtartást. Így nem is csoda, hogy a kilencvenes évek gazdasági elitjét egy újabb, vélhetően a szó eredeti értelmében vett oligarchia szorítja ki éppen mostanában. (Mindez persze hipotézisként kezelendő, vonatkozó kutatásokról nem tudok.) A mű tézise és a reflexió így foglalja keretbe a magyar kiadást.

Claus Offétől tudjuk, hogy a *politikai kapitalizmus* – vagyis a politikai hatalom által felülről irányított kapitalista átmenet – legitimitása csak a demokratikus eljárásokkal működő nyilvánosság eszközeivel teremthető meg. Ha a nyilvánosság intézményei segítségével átláthatók (ellenőrizhető) az átalakulás szabályai és folyamatai – hívjuk akár privatizációnak –, akkor az eredményt méltányosnak és igazságosnak fogadják el a társadalom tagjai, mert bíznak a rendszerben, a működő intézményekben. És mindezért a hatalmat gyakorló politikai elit a felelős.

Hoffman nem foglalkozik a gorbacsovi elit felelősségével, a bukás okaiival, az elmaradt erőfeszítésekkel a gazdasági intézmények modernizálásért. Szívesebben mesél az abszurd-

tásokról, a bürokrácia önteltségéről, az üldözési jelenetekről, az erőszakról, a szereplők félelmetes magánrendőrségéről, miközben látjuk, hogy a szilárdnak hitt államok államában, amelynek a biztonságot, a kiszámíthatóságot kellene szavatolnia, érvényét veszette minden régi szabály, s nincs helyettük semmi. Legfeljebb az egyének egyezhetnek meg valamiben, amit akár meg is szegnek, ha a körülmények úgy hozzák. Csak a személyes becsvágy, a kapzsiság meg a körülmények kínálta lehetőségek megragadása mozgatja a játékosokat, akik elé személyesen az elnök (vagy egy-két tanácsadója) állíthat akadályt. És mindig a személyeken van a hangsúly, a személyközi viszonyokon, a személyes morálon, erényeken és erkölcsstelenségen vagy gyengeségen.

A könyv teljességgel a módszertani individualizmus talaján áll, minden szereplőt stratégiákkal azonosít (talán ettől olyan világos – és angolszász). Pontosabban mindez a történetekből válik világossá, amelyekben modellezni lehet a kooperáló-versengő felek játszmáit, egymás ellen tett lépéseit. A könyvet olvasva folyamatos a késztetés, hogy a játszmákat a bizalom (illetve annak teljes hiánya) szempontjából értelmezzük. A racionális, stratégiai döntésként felfogott bizalom játékelméleti keretét a jól ismert fogoly-dilemmán túl az úgynevezett bizalom alapjáték alkotja. (*Basic Trust Game*: a bizalom alapjáték egy nem kooperatív, szekvenciális és alapesetben nem ismétlődő játék. A modernizáció felbomlasztja a tradicionális közösségeket, ennél fogva a bizalom helyébe a *confidence*, *legal trust* és *distrust* jellegű kapcsolatok lépnek.) A bizalomjáték két alapeleme a bizonytalanság és a sebezhetőség/kockázatok. A bizonytalanság a másik szándékaira, illetve a kimenetekre vonatkozik. A sebezhetőség a negatív kimenet kockázata. A modern társadalmak a sebezhetőséget, a kiszolgáltatottságot csökkenthetik, a hagyományos (beágyazott) társadalmak a bizonytalanságot.

Az éppen felbomló szovjet rendszer a bizonytalanság csökkentését eredendően elszigeteléssel, megfélemlítéssel és mindenre kiterjedő, totális ellenőrzéssel kívánta biztosítani, ami bizalomhiányt eredményezett. Eposzi

hőseink, az orosz Hatok éppen abban térnek el a hétköznapi emberektől, hogy racionálisnak ítélték a kockázatvállalást: bíztak a tulajdon eszközben és a kínálkozó lehetőségekben. Aki nyílt kockázatvállaló bizalommal lép tranzakcióba, feltételezi, hogy partnere is éppúgy sebezhető, amde érdekelt abban, hogy mindketten önmagukat képviseljék: ez a racionális cselekvés. Vagyis a bizalom nem személyes hajlam, hanem szociális tudás, intelligencia, adott esetben bizalmatlansági (*distrust*) játszmákban megnyilvánuló racionalitás.

Hoffman bőven ellát az ilyesféle játszmák példáival, ám előtte bemutatja a fő játékosokat: Szmolenszkij, aki feketén nyomtatott és árult Bibliát, majd pártutasításra lett építési kisvállalkozó, később bankár, ma ékszerbolt-tulajdonos; Luzskov, a sokgyerekes asztalos fia, aki látványosan fellázad az építőtábori önkény ellen, az egyetemen „önfinanszírozó” kutató, a Moszkvai Tanács tagja ezredmagával, a peresztrojka idején hivatalnok, aki szövetkezet-alapítási engedélyeket utal ki, majd a radikális demokraták mellett a folytonosság szimbólumaként lesz Moszkva Gazdája, azaz polgármestere; Csubajsz Leningrádból, aki jelentős katonai beosztásban levő apját is kínos helyzetbe sodorja, amikor fiatal elméleti közgazdászként nyilvánosan vitába száll egy leninista előadással, de mégsem csapják ki, aki Leningrádban szabad gazdasági övezetet álmodik, mint nálunk Liska a vállalkozási kísérleteket, s aki végül zseniális privatizálóként kemény csapatjátékos Gajdar kormányában; Hodorkovszkij, aki tisztá mérnöki logikával tekint a gazdaságra, rájön, hol vannak a rendszer gyenge pontjai, és hogyan lehet ebből valódi pénzt, dollárt fakasztani, aki felfedezi, hogy a Komszomol nem ifjúsági politikai mozgalom, hanem üzleti iskola, s aki titokzatos kapcsolatai révén mindig megszerzi a szükséges engedélyeket, a kutatóintézetből aranybányát varázsol, miközben megvásárolja a stratégiai vállalatokat, bankot alapít hozzá – s tudjuk, mi lett a vége; Berezovszkij, a kreatív és éles eszű informatikai kutató, aki a tudományos minősítésekkel üzletel, és szerez vagyionokat autógyárosként, aki azzal

kárpótolná magát az elvesztett nemzetközi tudományos karrierért, hogy nemzetközi vegyes vállalattá alakítaná az egész orosz autóipart, s aki túlélt egy ellene szervezett autóröppantást; Guszinszkij, aki expresszív színházi rendezői karrierjét feladva, korábbi kisvállalkozói, a karperegyártásban szerzett üzleti tapasztalatait kamatoztatva lesz észbontó finanszírozási konstrukciók kitalálójaként, Luzskovval vállalva, Moszkva újjáépítője, aki az első orosz médiamágnásként országos tévécsatornát finanszíroz, működtet és természetesen (fel)használ: mindenről tudósít és harsog, amit a hatalom nemkívánatosnak tart és elhallgat (csecsen háború, politikai villongások, választás, gazdagság, fogyasztás). Hoffman mindegyik életrajzban megtalálja – kinyomozza – a szovjet rendszer okozta frusztráció történetét vagy mozzanatát. A személyi igazolványba bejegyzett, bármikor ellenőrizhető német, zsidó nemzetiség/származás ellenőrzött numerus clausus-korlát az ipari, vállalati, kutatóhelyi első számú vezetői posztokon és az egyetemi felvételin, és ez vár az osztályellenség családjából származókra is. A frusztráció ereje váltja ki s erősíti a felívelő karrier ambícióját. Hoffman sajnos csak adatokat említ, nagyon hiányzik az értelmező magyarázat, olyan, amelyet a magyar nagyvállalkozókról írt könyvben a Laki-Szalai szerzőpár kidolgozott.

A rövid skiccekből is látszik, hogy ezek az urak az átalakulás néhány évében megéreztek a gazdasági lehetőségeket, sőt a fentről jövő pártiniciatívák szerint szocialista vállalkozásokat alapítottak a bürokraták engedélyével. Nem az ő érdemük, hanem a piacé, ha kiderült: ezek a vállalkozások valóban pénzt hoznak, bár vásárolni semmit sem lehetett érte. Szükség lett bankra, ahol egy darabig őrizgették, adminisztrálták, esetleg valamibe befektették, aztán adandó alkalmmal dollárra konvertálták, s azt már akár jól el is költhették. Látjuk a nagy orosz valóságot: a szemünk előtt csinálják meg a piac intézményeit, de a számtalan potenciális piaci szereplő közül – gondoljunk most Oroszország összes kis- és nagyvállalati vezetőjére – csak néhányan tudták, mind-

ez hogyan működik. Ők találták ki, mit s hogyan lehet épp Oroszországban piaci módon intézni, és diktálták a többé-kevésbé elegáns módszereket – így született az orosz kapitalizmus. A politikai hatalmi harcok közepette a kormányzati gazdaságirányítás utánuk rohanva, kapkodva akart törvényekkel kereteket és határt szabni a gazdasági játszomának.

A játékszabályok hiányát maguk a mágnások is tudták, a bőrükön érezték. A veréb-hegyi klubban szerveződő exkluzív társaság a szó szerint véres küzdelem elkerülésére megegyezést kötött: nem kompromittálják egymást a tömegkommunikáció korrupt hangadóján keresztül (újabb orosz kulturális különlegesség: kompromat = híresztelés hamisított dokumentumok alapján, amely akár megsemmisítő erejű is lehet), nem mennek bíróságra perlekedni, nem hivatkoznak vitáikban törvényekre, hanem üzletileg megegyeznek, a kormányt/államot pedig igyekeznek közösen nyomás alatt tartani. Igen, ez a maffia, az eredeti jelentése és funkciója szerint. Nem bünszövetkezet, hanem védelem a kiszolgáltatottaknak és maguknak a törvény nélküli, önbíráskodó világban. A klub szükségképpen összeütközésbe került a kormányzati törekvésekkel, amelyek az állam, vagyis az új gazdaság reformtörvényeit akarták érvényre juttatni – jó példa erre a privatizációs licitálás. Az állam érdekét ebben a Hatok közül Csubajsz képviselte megvesztegethetetlenül, de ott versenyeztek még az erőforrások megszerzéséért a külföldi befektetők is. Hoffman értelmezése – hogy, az ipari-pénzügyi nagymogulok vették volna át a hatalmat (oligarchia alakult ki) – itt is sántít. A történetek alapján ugyanis ez csak látszat: a klub tagjai manipulálni tudták a politikai vezetést. Ötleteikkel, befolyásukkal, az elnök belső köreihez közel kerülve, belebeszélhettek a játékszabályok alakításába, de az elnök döntéseinek ki voltak szolgáltatva: hiába egyezkedtek a kormánnyal, a kormánytagok kegyvesztése rájuk is visszahullt. A konzervatív volt apparatschikok és KGB-sek politikai befolyását a rendőrségre, a katonaságra (és az elnökre) nem tudták megtörni – legalábbis Hoffmant olvasva ez de-

rül ki. Saját fegyveres magánrendőr-séggel védtek magukat. Természetes, hogy azért hajtanak, harcolnak, fizetnek – tévécsatornákért, választási sztár csinálókért –, hogy a piaci szabadság racionális támogatói jussanak kormányra. Persze tévedhetnek. (585. old.)

Hoffman izgalmas történeteket mesél, az olvasó figyelme nem lankadhat: a történetek ugyanis szinte egy időben esnek meg – rubelválság, privatizáció, az államcsőd fenyegetése, az elnök betegsége –, és mindezen mozzanatok egymásba fonódnak, kölcsönösen erősítik vagy csillapítják a feszültséget. A turbulens világban – a tudósító tehetségének hála – egészen jól eligazodunk.

A történelemnek nincs vége – írja az utószóban Gereben Ágnes. Megkezdődött a visszaállamosítás a putyini elit politikai hatalmának megtartása érdekében. Hoffman utószava is később, 2003-ban készült. Ebben az orosz tőke- és vállalati koncentrációért az oligarchákat teszi felelőssé (597. old.), hiszen nincs jelentős kis- és középvállalkozói réteg. Úgy véli, ha az oligarchák magaviselete megváltozna, ha jők lennének, adakoznának, jótékonykodnának, átláthatóvá tennék kapcsolataikat, akkor jönnének az újak, az új vagyonosok. Ez így naivitásnak tűnik, még ha Carnegie meg Rockefeller iparmágnási pályájával példálózik is. (R. S. Tedlow elemző életrajzönyve alapján állítom, hogy ez sokkal bonyolultabb kérdés.)

Igaz, ami igaz, az orosz kapitalizmus alapító atyái mint első elitgeneráció szétszóródtak, de nem tűntek el. Három kohorsz reprezentánsai: a negyvenes, az ötvenes, illetve a hatvanas évek végén születtek. Van még 10–25 aktív évük. A peresztrojka újszülöttjei mára elmúltak húszévesek. A legidősebb oligarchának aposztrofált Luzskov (67 éves) nemrégiben a 2012-es olimpiát akarta Moszkvának megszerezni, Ecclestone-nal vitakozott össze a Formula1 üzleti feltételein, sőt felhőkarcolókat tervez építeni, amolyan moszkvai Wall Street-féleséget, és már most megmondta, hogy 2006-ban meg fogja akadályozni a melegek moszkvai felvonulását... Ki tudja, akar-e ő vagy közülük valaki más az országos politikában válasz-

tott pozícióért versenybe szállni?

■ CZAKÓ ÁGNES

Bényei Tamás: Az ártatlan ország

Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2003. 539 old., 1800 Ft

Nagy öröm, hogy az 1947–77 között született angol regényekről olyan irodalomtörténeti mű került a magyar olvasók kezébe, mint Bényei Tamás könyve. A felvonultatott olvasmányanyag és a szerző széles körű elméleti tájékozottsága önmagában is jelentős helyet biztosítana a műnek az irodalomtörténeti munkák között, de a könyvben olyan irodalomfelfogás jelenik meg, amely józanságával és kételkedő gyakorlatiasságával az irodalomról való gondolkodásnak friss és Magyarországon talán szokatlan lehetőségét mutatja meg. S az a körülmény, hogy a könyv magyarul íródott, ahhoz is hozzájárul, hogy a szerző az angol nyelvű szakirodalom szakkifejezéseit és fogalmait is megforgassa, és használhatóvá, otthonosabbá tegye a hazai olvasók számára. Ilyen komoly egyszerűségi irodalomtörténeti munkát a háború utáni angol irodalomról angol nyelven sem könyvnyű találni. A kortárs irodalomra vonatkozó hasonló könyvek inkább „Bevezetés” típusúak vagy sokszerzős enciklopédiák. A „Bevezetések” rövidebbek, átfogó képet adnak, s nem igen lépnek túl azon, hogy az ismeretéseket némi kontextusba helyezik; míg a sokszerzős, enciklopédikus művek bevallottan a teljes irodalmi paletta bemutatására törekednek, így kevesebb esély marad az egyes szerzők és művek közötti összefüggések vizsgálatára, viszont az olvasó könnyen navigál a szócikkek között, s ha elég sok szócikket elolvas, képet kap arról is, hogyan lehet, hogyan szokás

beszélni manapság a XX. századi regényekről.

Bényei Tamás könyve nem adja fel azt az igényt, hogy a kiválasztott szerzők műveit elemző olvasás alapján tárgyalja, de arról sem feledkezik meg, hogy a magyar olvasó számára esetleg ismeretlenek az egész korszak angol irodalmára vonatkozó, átfogó irodalomtörténeti kérdések. A mű „az 1945-öt követő évtizedek, nagyjából a társadalmi-politikai konszenzus korának [angol] regényirodalmával foglalkozik, a hetvenes évek végéig, vagyis Thatcher asszony fellépéséig” (11. old.). Ugyanakkor, ahogyan arra az egész könyvet jellemző nyíltsággal és önreflexivitással Bényei rögtön az elején felhívja a figyelmet, a fontos életművek monografikus igényű tárgyalását „jóformán egy másik könyv előzi meg, amelynek célja a háború utáni angol regény szellemtörténeti kontextusának feltárása, az *angol regény ethosza* nevű ideológiai konstrukció sorsának és működésének vizsgálata” (10. old.). Az itt tárgyalt regények tehát nem „angol nyelven írott” regények, hanem „angol” regények, a szó legsúlyosabb értelmében: a szerzők neve (Waugh, Powell, Durrell, Spark, Murdoch, Golding, Burgess) többnyire nagyon angolosan hangzik, ha a magyar olvasó számára nem tűnnek is túlságosan ismerősnek, és nem az „egyéb” kategóriák (volt gyarmati író, skót író, nőíró stb.) képviselőitében tettek szert hírnévre, hanem „rendes” angol íróként. Mindez nem szűk látókörre vall – hiszen Bényei Tamás a mágiikus realizmus jelenségét vizsgáló könyvével (*Apokrif iratok*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997) már bizonyította, hogy a posztkoloniális irodalom területén is otthonos –, hanem arra utal, hogy a könyvben központi szerepet kap annak vizsgálata, mit jelent az „angol regény” kifejezés, vagy ahogy Bényei beszél róla, mi „az *angol regény ethosza* nevű ideológiai konstrukció”.

Mindig konstrukcióról van szó: Bényei úgy tekint minden kritikai fogalomra, mint ami a használat során termelődik ki és telítődik valamiféle jelentéssel, miközben más jelenségek magyarázatát hivatott ellátni. Retorikailag sem tekint a kritikai gyakorla-

tot elsődlegesnek a regényekkel szemben. Ez azért érdekes, mert szívesen kapja rajta szerzőit azon, hogy művük szerkezete vagy egyéb belső stratégiája ellentmond a felszínén megjelenő, kimondott tendenciáknak. A maga szövegében igyekszik elkerülni a hasonló ellentmondásokat. Számos megközelítés és az értelmezési tartományt tisztázó megjegyzés után az angol regény ethoszát tehát „az ideológiai, esztétikai, kulturális és társadalmi előfeltételek és mítoszok” rendszereként definiálja (40. old.), vagyis arról a hiedelemvilágról van szó, amelybe az angol regény kiadása pillanatában beleszületik, és amely értetlen család módjára mindenféle elvárásokat támaszt vele szemben. Hogy pontosan milyen elvárásoknak kellene megfelelnie egy angol regénynek az angol regény ethosza szerint, arra ezt a felsorolást ajánlja fel a szerző: „nemzeti kötődésű (vagyis egy elképzelt, ideológiai alapon megkonstruált angolsággéphez kapcsolódik), morális elkötelezettségű, a liberális humanista ideológia letéteményese, empirikus, realista, kompromisszumos poétikájú, társadalmi érdekű diskurzus, közösségi küldetése van, osztályjellegű, hagyománytisztelő, anti-intellektuális, antimetafizikus és elméletellenes.” (42. old.) Természetesen a valóságban olvasható angol regények általában nem ilyenek, hangsúlyozza Bényei, és mivel nem ilyenek, nem is nagyon tudott velük mit kezdeni a kritikai befogadó közeg, amelyet béklyó az „angol regényhagyomány rendkívüli gravitációs erejű kritikai súlypontja” (42. old.), vagyis az angol regény ethosza.

Ez a fogalom azután számos alkalmat ad a szerzőnek, hogy ne csak lenyűgöző olvasottságát csillogtassa meg az olvasó előtt, hanem a humort is. „Az angol regényről elmondható dolgok közül ekként az kívánkozik első helyre, hogy az mindenekelőtt szerfelett *angol*” (43. old.) írja, majd levezeti, hogyan lett „az angol regény feladata többé-kevésbé deklaráltan a létező nemzeti ethosz és ideológia megóvása és átörökítése” (44. old.). Mindennek az ad különleges jelentőséget, hogy a vizsgált korszakban az angolság fogalma és az angol identitás jellege lényeges változáson ment